
KRITIKAI SZEMLE

K Ö N Y V E K

KESKENY SÁVOKON

Balázs József: *Az ártatlan*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1977

„Azt csak a jóisten tudja, hogy hol vagyunk és hova visznek bennünket” — válaszolja a nyíregyházi huszárezred egyik katonája Batár Jánosnak, a negyedik Balázs-regény, *Az ártatlan* főhősének. Válaszában benne foglaltatik a regény alapszituációja, valamint a narráció domináló nézőpontja, látószöge is. A nyíregyházi huszárezred regényét ugyanis, amely az egység második világháborús lengyelországi kálváriájának történelmi dokumentumaira épül, Balázs az egyik közkatona aspektusából láttatja. A Batár által befogható szemhatár szűkösségére vet fényt az idézett mondat. Batár János és a többi katona bevagonírozása idején csupán annyit tud, hogy lovaikkal, felszerelésükkel együtt Lengyelország felé indulnak. Útjuk célja, rendeltetése is csak később, egy véletlen beszélgetés során kezd kirajzolódni előtte: „ahogyan a front mozog előre vagy hátra, követniük kell ezt a mozgást”, ami azt jelenti, a német harci egységeket kell a partizán és orosz támadásoktól fedezni.

A regény egész cselekményvilágát ez az előre-hátra mozgás, ez az eleve kilátástalan, s mind tragikusabbá váló front mögötti ingázás alkotja, melynek során az alakulat fokozatosan lemorzsolódik, egy része a mocsarakba vesz, másik része a bombázások során esik el, s jelentős hányada megszökik vagy átáll a partizánokhoz. A közvetlen harc, nem is a támadás, még a védekezés lehetősége sem adódik meg az ezrednek, s így az egy helyben topogás, erdőtől mocsárig, mocsártól elhagyott faluig, falutól újra a mocsárig vezető circulus vitiosus hivatott a szituációból eredő abszurditásnak a cselekményszinten való megjelenítésére. Az eseménykeret és a regényszituáció alapján az olvasó egy feszes szövésű, drámai kompenzációjú prózai műre készül fel. Miért maradnak kielégítetlenül elvárásai?

Balázs történelmi érdeklődését, témaválasztását (témaválasztásait), a regényszituációk megteremtését sem *Az ártatlan*, sem a korábbi két történelmi tárgyú regény, a *Magyarok* és a *Fábián Bálint találkozása istennel*

kapcsán nincs okunk megkérdőjelezni. Balázs mindeddig jó érzékkel jelelte ki regényeinek tárgyi bázisát. A fókuszba állított problémák kivétel nélkül komoly lehetőségeket biztosítanak elbeszélőjük számára, s ha él a történelmi témák adta lehetőségekkel, előbb-utóbb eljut a történelemtől való tudásunk, irodalmi tudásunk gazdagításához, s a „történelmi szemlélet sajátos revíziójáig”. A Balázs József sorjázó műveivel párhuzamosan terebélyesedő Balázs-filológia szempontjából Balázs regényei már meg is valósították ezt az átértékelést.

Meggyőződésem, hogy az új magyar próza Mészölytől, Konrádtól Spiróig, Dobaiig, Nádasig valóban felvillantotta a magyar történet, múlt vagy közelmúlt látásának, megítélésének szemléletében, minőségében új változatait, s ha ez a tendencia tovább erősödik, a magyar próza történetében is rendkívül jelentős helyet betöltő szintézis teljesedik ki. S az a tény, hogy a modern magyar próza éppen most fordul a történelmi-társadalmi-közösségi problematika új láttatása felé, amikor a világirodalomban gyakran a jelentéktelen kérdésekre koncentrálnak, újabb minőséggel gazdagítja e gesztus jelentőségét. A *Filmet*, a *Városalapítót*, a *Kerengőt*, a *Csontmolnárokat*, a *Tartozó életet*, az *Egy családregény végét* az emeli ki az egyébként programszerűen, divatszerűen írott, szaporodó történelmi tárgyú regények közül, hogy bennük a múlt eseményei, viszonyhálózata, tényei mindenekelőtt a jelenre vonatkoztatva válnak jelentéshordozókká, s itt a téma történelmi beágyazása funkciót nyer. A *Film* például a jelen és múlt egyidejűsítésével, a szálak egymásba szövésével ér el páratlan hatást, s az a kérdés, hiteles dokumentumok képezik-e a bázisát, vagy fikatív dokumentumokra építkeznek, háttérbe szorul.

A dokumentumhoz való viszony képezi a kritika félreértésének, félremagyarázásainak egyik mozzanatát. A kritika ugyanis történelmi téma láttára eleve pozitívan ítélik, noha — éppen a már idézett művek „ellenpéldái” bizonyítják, melyekben a magyar múlt történelmi átminősítésének szándéka *valamiképpen* érvényre jut — önmagában semmiféle történelmi keret nem elegendő a mába nyúló, jelent befolyásoló konzekvenciák levonásához. Ebben a kontextusban vizsgálva Balázs regényeit, észre kell vennünk, hogy bennük mégha legtöbb esetben hiteles vagy meggyőző is a kép, melyet megrajzol — a nyíregyházi huszárezred tragikus egy helyben topogásához hasonlóan —, kísérlet sem történik sem a szituációk adta általánosabb vonatkozások, sem a történelmi témákból a jelen felé mutató erővonalak kitapintására, sem a kritika által emlegetett jelképisítésre, mely az egyes esetet az egyetemesebb összefüggések jelentéshálójába behelyezné. Hogyan beszélhetünk akkor itt bármiféle „történelem-szemléleti revízióról”?

Balázs regényei, mint említettük, következetesen a „lelki szegény”, a primitív ember, a szegényparaszt szemszögéből láttatják a világot, a történelmi káoszt, első vagy második világháborús zűrzavart. Ez önmagában viszonylag új szempont, s az irányított, vezetett, kiszolgáltatót, önma-

gával nem rendelkező társadalmi réteg 20. századi tragikumának megmutatására kiválóan alkalmas forma. Nem azt hiányoljuk tehát, hogy Balázs *Az ártatlanban* vagy a *Magyarokban* nem konfrontál eszméket, gondolatokat, nézeteket, nem tágítja kommentárokkal a regény horizontját, nem viszi regényét az esszé és a regény határterületére, hanem hogy még a választott látószögnek, narratív aspektusnak, elbeszélői nézőpontnak, a Batár Jánosok által befogható valóságszeletkének az elmélyítéséig sem jut el. Nem a horizontális építkezés, a formai-gondolati kaland, experimentálás elmaradása miatt nem fogadhatjuk el a Balázs-kritika egyértelműen elragadtatott hangulatát, hanem éppen az általa választott, s ismétlem, rendkívül értékes, talán eléggé ki sem aknázott módszerhez való következtetlensége miatt. Miért nem következtes módszeréhez Balázs *Az ártatlanban*?

Ennek a prózai eljárásnak, amely Balásznak lényegében mind a négy regényét, a nem történelmi tárgyú *Koportost* is beleértve, életre hívta, alapköve a *redukció*. A redukció a regények minden egyes konstruáló mozzanatára vonatkozik: a narratív nézőpontra, a cselekményvilágra, a szereplők mozgásterére, képességeire, lehetőségeire, nyelvi megnyilvánulásaira stb. Mindent a minimumra kell csökkentenie ennek a módszernek, hogy éppen a hiányzó dimenziók által alakíthassa ki a regény a maga jelentéstöbbletét, hogy eljuthasson arra a pontra, amikor önmagáért beszél minden hiányzó elem, amikor a kifosztottság, elnyomottság, leszorítottság a szerkezetből és a nyelvből kinőve jelképezzé, a konkrét sorsokon túlmutatóvá válik. Az érték- és hatásmozzanatok kizárólag ennek a transzformációnak az útján jöhetnek létre, mert ellenkező esetben a *választott keskeny sáv*, a Batár János-világ sem önmaga adekvát felmutatására, sem egyetemesebb relációk sejtetésére nem képes. *Az ártatlanban* sajnos, úgy tűnik, a keskeny sáv a vállalkozást, az elért eredményt kvalifikálja, s ez annál kellemetlenebb felismerés, mivel az előbbi három regényben is meglevő sablonokra és a negatív előjelű redukcióra irányítja a figyelmet.

A redukció, a modern prózai építkezésnek ez a jelentős *értékkeremtő, értékhordozó* eljárása itt önmaga ellentétébe csap át. A tudatosan vállalt elszegényítés, a szemhatár bezsugorítása olyan új prózai tendencia, amely az intellektualizálódó próza mellett talán az egyik legperspektivikusabb irányzat: lényegét a nyelv lecsupaszítása képezi, mellyel egyidejűleg a nyelv teherbírását fokozza. Balásznál ez a leegyszerűsítésből következő tömörítés, sűrítés nem jelentkezik, s ez szintén a felületesen értelmezett/alkalmazott redukciónak a szimptomája. Balázs József regényei nem élnek a választott módszer lehetőségeivel, mivel ennek a már említettek mellett elengedhetetlen feltétele a szigorú fegyelem, az ábrázolás ökonomikussága s a belőle eredő frekvencia fokozása. Marad tehát a horizontok beszűkítése, az ökonomikusság (ezt nem vitathatjuk el tőle), a klasszikus poétikai követelmények, a jellemzés, árnyalás, epizódhálózat stb. elhagyása, de a beszűkített horizontok dramatikusságának felmutatása, az ökonomiából

következő hatásimpulzusok növelése és a hagyományos elemek helyébe kerülő új konstrukciós megoldások nélkül.

Nemcsak regénykonstrukciós botlás, hanem a belső egyensúly felborulását eredményezi az a helyzet is, amelybe Balázs főhősét helyezi: a vezérkari tisztek személyes soffőrjeként olyan információkat szerez, amelyek által eleve kibillen a semmiről sem tudó, az eseményekkel tudatlanul együtt sodródó tömegből. A regény mindvégig álcázza Batárnak ezt az előnyös helyzetét, s éppen azáltal kerül ellentmondásba önmagával, hogy kitart Batár semmiről semmit sem tudó nézőpontja mellett, holott a tisztek egymás közötti tárgyalásai által egy széles új információs medret vezet be. Batár ettől fogva nemcsak passzív tanú, hanem a legtitkosabb beszélgetések, a partizánokkal folyó egyezkedések közvetlen részese, tudója.

A belső következetlenségek és ellentmondások felismerése után, még érthetetlenebbnek látjuk a Balázs-kritika elfogultságát, amely Móricz, Hemingway, Sarkadi, Fejes, Kafka az új latin-amerikai próza folytatóját ünnepli Balázsban. E névsor, e hagyomány-köteg egyenes folytatójának lenni a világirodalomban mindeddig ismeretlen bravúr volna. Minthogy bravúr lenne a kritikákban előforduló minősítések, „líraiság” és „tárgyilagosság”, „realizmus” és „szimbolizmus”, „intellektualizmus” és „megújuló népiesség” szintetizálójának is lenni. Ha csak egy fokkai lenne mértéktartóbb és objektívebb a kritikai visszhang, talán hozzájárulhatna ahhoz, hogy a szaporodó regények ellenére is fiatal, vitathatatlanul tehetséges Balázs József prózairói alkotómunkája elmélyüljön, mert a megállapítás, hogy „életműve a magyar próza egészére hatással lehet”, csupán a fiatal írónak kijáró (nem feltétlenül szükséges) előlegezett kritikusi bizalom kérdése, de hogy valóban *hatással legyen*, ehhez még jó néhány alapvető dolgot le kell tisztáznia.

THOMKA Beáta

HÉTKÖZNAPI EMBEREKRŐL — HÉTKÖZNAPIAN

Csörsz István: *Ördögűzés*, Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1977

Csörsz István nevével egy kétségtelenül nem akármilyen könyv, a *Sírig tartsd a pojád* című dokumentumregény kapcsán volt alkalmunk megismerkedni. Második könyvéről, *Ördögűzés* című elbeszéléskötetéről szólva viszont akarva, nem akarva arra kell emlékeztetni, hogy a szerző dokumentumregénye annak idején, azzal, hogy társadalmon kívüli, bűnözés szélére szorult, jobb híján „hippi”-ként megjelölhető fiatalok világába nyújtott betekintést, már szinte eleve biztosította a vonzerőt, az